

СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ ДО СТВАРАЊА КПЈ (1870—1919)

У оквиру међурејубличко-покрајинске сарадње Историјски музеј Србије је врло успешно сарађивао с многим музејима, како комплексним, тако и музејима револуције, широм Југославије.

Сваке године, наизменично, врши се размена изложби о историјским догађајима или значајним личностима, што доприноси бољем упознавању историје наших народа и народности, а често се и на овај начин иницира потреба детаљнијег проучавања одређених питања. Посебна пажња поклања се догађајима из историје напредног радничког и револуционарног покрета, народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, чиме се доприноси јачању и развијању братства и јединства међу нашим народима и народностима, што је један од значајних задатака и комплексних музеја и музеја револуције.

Једна од таквих изложби је и изложба „Социјалистички раднички покрет у Србији до стварања КПЈ (1870—1919)“, која је крајем 1986. године приказана у Музеју народне револуције у Риједи (отварање 12. IX 1986) и у Музеју људске револуције Словеније у Љубљани (отварање 12. XI 1986). Изложба је побудила велику пажњу бројних посетилаца као и излагање Гојка Лађевића, директора Историјског музеја Србије, о изложби и посебно о везама српских социјалиста са социјалистима Хрватске, односно Словеније.

Аутор изложбе и истоимене пратеће публикације је Борђе Митровић, а поставке мр Невена Крстић, кустоси Историјског музеја Србије.

*

* * *

ИЗВОДИ ИЗ ГОВОРА ГОЈКА ЛАЂЕВИЋА, ДИРЕКТОРА
ИСТОРИЈСКОГ МУЗЕЈА СРБИЈЕ СА ОТВАРАЊА ИЗЛОЖБЕ У
РИЈЕЦИ И У ЉУБЉАНИ — ВЕЗЕ СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА СА
СОЦИЈАЛИСТИМА ХРВАТСКЕ И СЛОВЕНИЈЕ —

Музеј народне револуције у Риједи

„У жељи да најкраће резимирамо податке о изложби коју вам данас презентирамо, могли бисмо рећи следеће:

Изложба даје преглед првих педесет година развоја социјалистичког покрета у Србији са посебним акцентом на време деловања Светозара Марковића, Радована Драговића и Димитрија Туцовића. Преко бројних експоната она показује не само развој социјалистичког радничког покрета у Србији него и основне токове друштвено-политичког и привредног живота у наведеном периоду. То су, пре свега, изворни документи, штампа, разне публикације, фотографије, оригинални лични и други предмети из тога времена, затим карте, графикони, одећа и предмети свакодневне употребе у разним друштвеним слојевима, јер је наша жеља, припремајући изложбу, била да она покаже аутентичну слику друштвено-политичког развоја Србије тога времена и социјалистичког радничког покрета посебно.

Ово кратко обавештење о изложби посвећеној социјалистичком радничком покрету у Србији не би било потпуно ако, бар укратко, не бисмо указали и на везе које су постојале између социјалиста Србије и Хрватске. Наравно, ово ће бити само најкраће подсећање на те везе, јер ово није ни прилика за неку студијску анализу наведеног питања. Потребно је, међутим, одмах нагласити да приказивање ове изложбе у Риједи има посебан значај и због чињенице да су везе између српских и хрватских социјалиста имале један континуитет већ од појаве социјалистичких идеја у нашим земљама па до стварања јединствене партије. Такође желим да нагласим да су на овом питању већ радили историчари, међу којима бих посебно истакао радове др Владе Оштрића, из Института за повијест радничког покрета Хрватске.

Како на самој изложби, тако и у пропратној публикацији указујемо на акције радничке класе, односно класно свесних најамних радника, које се у Србији јављају деценију и више пре појаве првих теоретичара Живојина Жујовића и Светозара Марковића, што говори да се ове акције у Србији јављају и пре ширења социјалистичких идеја.

Прве, међутим, јасније обресе веза социјалиста Србије и Хрватске имамо, извесно, тек у време Светозара Марковића, 70-их година XIX века, и то управо између покрета Светозара Марковића и јасно класно издвојене радничке скупине у Хрватској — тзв. „загребачког социјалистичког радничког круга“. Већ у првом социјалистичком листу, који је покренут на овим нашим југословенским, па и југоисточно европским просторима уопште — *Раденику* Светозара Марковића, па касније и у другим листовима које је покретао, видан је интерес за збивања у Хрватској. Интерес, пак, за Марковићеву делатност, морао је постојати у Хрватској ако се има у виду и само чињеница о његовом онако оштро и енергично изнетом ставу о будућности политичког решења југословенског питања. Подсетимо да је он једини у оном времену категорички и тако отворено заступао становиште да је неминовно да на рушевинама двеју кнежевина (Србије и Црне Горе) и двеју царевина (хабзбуршке и отоманске) револуцијом треба створити нову, федералну државу, коју ће народи удружени у њој уредити — 'како њима најудесније буде'.

Дакако да је овако револуционарно изнето решење морало наићи на отпор свих тадашњих режима, али и на посебан интерес демократских снага, посебно пролетаријата, јер је Марковић истовремено био и први пропагатор научног социјализма у нас.

И док идеје социјализма које пропагира Светозар Марковић, прихвата шири слој становништва Србије, у Хрватској постоје јача језгра искључиво раднички класно оријентисана, која са пажњом прате збивања у суседној Србији. Када је у Загребу покренут лист *Раднички пријатељ* (4. октобра 1874), одмах је, исте године, популарисан и препоручиван у „Рад-у“, првом социјалистичком часопису у Србији. Карактеристичан је и податак да загребачком *Радничком пријатељу* пише дописе и један радник из Београда. И као што *Рад* топло препоручује лист загребачког пролетаријата, тако и овај најављује излагање *Ослобођења* (10. јануара 1875), последњег листа који је Марковић уређивао. Треба истаћи и податак да је дописник *Радничког пријатеља* у Београду примао и растурао *седам* примерака овога Марковићевога листа, као и чињеницу да су и сви Марковићеви листови и часописи, имали своје и претплатнике и дописнике у Хрватској. Треба само видети са којом блискошћу кореспондирају тадашњи социјалисти Србије и Хрватске. У том погледу истичемо и написе у *Радничком пријатељу*, јер је његов дубл на немачком (*Der Arbeiterfreund*) растуран у ширем кругу, посебно Средње Европе, и тако доспевао до ширег круга читалаца. Мада су о покрету у Србији писали у наставцима и други листови — гласила I интернационале, сматрамо да су ови у *Радничком пријатељу* и потпунији и ближи стварности. Смрт Светозара Марковића изазвала је посебан интерес *Радничког пријатеља*, и он, поред вести на првој страни, пише о њему и у наставцима. Нема више, пише овај лист, *'најверснијег нашег борца за слободу, братство и једнакост...'* Ако се зна да овим листом руководе сами загребачки радници, и то управо хрватске националности, онда ови написи добијају још више на значају. Они ту своју приврженост показују и касније. Приликом осуде Х. Таушинског, на пример, поред осталог кажу: *'И нашег Светозара Марковића тако су дуго по тамницах вукли, док су му живот отровали...'* Лист је, такође, подстицао београдске графичаре да оснују своје удружење, што је и уродило плодом. У вези с овим још бисмо истакли да *Раднички пријатељ* сматра за потребно да шире пише о збивањима у Србији у тренутку када она остаје без пролетерског гласила. Он то и чини, и то са посебним поднасловом који је себи узео: *Гласило југословенскога радничкога сталиша...*

Пролетаријат је, како смо већ нагласили, остао сво време у више или мање блиској вези. До прекида долази, углавном, у време терора који се подудара истовремено и у Србији и у Хрватској — крајем XIX века, мада и тада, у свакој повољној прилици, везе социјалиста оживљавају. У знаменитој *Слободи* сарађују српски социјалисти, међу којима и Димитрије Туцовић, а у првом *Првомајском спису* 1897. године дат је и прилог из Хрватске. Остала штампа негује, такође, узајамност. У време организованог иступања радничке класе Србије и Хрватске, почетком XX века, јављају се чвршће

Детаљ са изложбе (поглавље из времена Светозара Марковића — 70-их година XIX века).

везе и учешће делегата на важнијим скуповима и конгресима. У том погледу свакако да није било лако ни социјалистима Србије ни Хрватске, како због тадашњих граница, тако и због става аустро-марксиста. Туцовић је то изразио и на збору хрватских социјалиста мишљу: 'нек се шовинисти свађају и мире'. Социјалисти су доследно следили овај пут. У том погледу су добијали, као што се зна, признања и таквих револуционара као што су били Карл Либкнехт, Роза Луксембург, Лењин и *наш* Јосип Броз Тито — који је био савременик социјалиста с почетка овог века, а они су, као што се зна, и као што смо то и у изложби истакли, управо Титовим речима — створили Комунистичку партију Југославије под чијим руководством је извојевана и социјалистичка револуција у Југославији 1941—1945. године.

Уверен сам да и ми данас, када успостављамо овакве мостове, као што је гостовање с овом изложбом у Ријечи, и када треба са изложбом „Ријечка бјетка“ Музеј домаћин да гостује у Београду, настављамо те лепе традиције узајамне сарадње. Нас посебно у том погледу радује што је и удружени рад, а то такође желимо посебно да нагласимо, практично подржао ова наша настојања. Управо овом приликом наишли смо на јединствену подршку и помоћ — што смо и у пропратној публикацији навели — ријечког СОУР Кварнертранса — РО Аутопромет и београдског КЛУЗА.

Музеј људске револуције Словеније у Љубљани

Знатан део свог излагања Гојко Лађевић је посветио везама српских и словеначких социјалиста, рекавши:

„На жалост, колико је нама познато, овај, сматрамо веома важан научни проблем — скоро да је потпуно неистражен, бар када је о српској историографији реч. Нама се, пак, чини да би га управо требало истраживати, па можда, о њему и у средствима информисања говорити, јер нам се чини свежим и актуелним и у овом нашем тренутку. Ми овде нећемо истицати блискост тадашњих социјалиста, која је видна у свакој писаној речи, нити топлину којом обавијају сваки помен једне или друге земље, једног или другог покрета, јер за то, једноставно, сада немамо ни времена.

Ми на то овом приликом, и у оваквој пригоди, можемо само подсетити без намере да и приближно исцрпемо проблем или дамо научне судове. Говоримо о томе да бисмо подсетили на она тешка времена борбе првих социјалиста да бисмо им на тај начин одали поштовање а истраживаче покренули на студиозни рад. О овоме, свакако само фрагментарно (као, уосталом, и свака изложбена поставка), говоре и експонати ове изложбе.

Када се, међутим, ова проблематика покуша сагледати макар и узгред, назире се сва сложеност тадашњих односа, која, у суштини, понајбоље и најезактније одсликава сву животну збиљу политичког тренутка овог времена. Назире се, заправо, сва драма процеса мукотрпне еманципације и класне и националне. И то у толикој мери да се скоро не могу ни раздвојити једно од другог ова два питања. Овде свакако треба подсетити да је највећи део наше земље тада био под отоманским или под хабзбуршким троном, са израбљивањем и социјалним и националним. У двома кнежевинама, па потом краљевинама, Србији и Црној Гори, национално питање није могло бити запостављено од стране социјалиста, из разлога што и делови народа ових држава нису били ослобођени и што су постојеће царевине угрожавале самосталност ових држава.

Индикативно је да први велики српски социјалиста Светозар Марковић и његови другови, у време студија у Петрограду преиначују назив свог, како су они говорили 'комунског' удружења Српска општина у Југословенску (1866—1869), а то лево крило Уједињене омладине српске могло је бити разлог да агенти у Бечу назову целу ову организацију огранком Маркове Прве интернационале. Када су словеначки социјалисти оснивали своју политичку организацију, 1896. године, назвали су је југословенском (Југословенска социјална демократична странка). Такође ће у оном низу од неколико деценија до стварања заједничке државе (Југославије) и заједничке класне организације (Комунистичке партије Југославије) једино код Јужних Словена, Светозар Марковић у Срба, 70-их година XIX века, и Иван Цанкар, по завршетку I балканског рата, код Словенаца, изрећи тако безрезервно и тако екстремно идеју да само уништењем обеју царевина (отоманске и хабзбуршке) и обеју кнежевина (Србије и Црне Горе) може настати слободна, и то —

истицали су обојица — федерална и самостална држава равноправних народа, у којој ће сваки народ да се организује 'како му најудесније буде' како се то прецизно изразио Светозар Марковић, а истоветно и ватрено говорио и Цанкар. Дакако да су обојица за такве идеје окусили горчину силе властодржаца и затворских казамата.

О развоју социјалистичког покрета у нашим земљама писала је и социјалистичка штампа. Тако су и *Радничке новине* орган Српске социјал-демократске странке и Главног радничког савеза, у чланку 'Социјализам код Словенаца', објављен 8. II 1907. године, писале: 'Југословенска Социјална Демократија, партија по крви и језику тако блиских нам другова Словенаца, има већ своју историју у којој је забележила толико значајних борби за општи напредак пролетаријата, има своју прошлост која скрива социјалистички рад пун напора и жртава, има своју модерну организацију и своју штампу...' Српски социјалисти се обавештавају да главни партијски орган словеначких социјалиста *Речи прапор* излази већ 10 година и да се штампа у 3.000 примерака, док мали популарни часопис *Наши записки* излази у 700 примерака.

Истовремено се у овом броју *Радничких новина* указује и на став Југословенске социјалне демократије према југословенству, који је изражен на њеном V конгресу у Трсту, јануара 1907. године, у оквиру посебне тачке дневног реда — 'Социјална демократија и југословенство'. У реферату о овом питању референт је, пишу *Радничке новине*, истакао и 'потребу културне заједнице Јужних Словена, који у погледу језика стоје тако близу једни другима'.

Да треба суптилније и флексибилније прилазити проучавању ове проблематике ми смо у то више него сигурни. Оснивање странке под југословенским називом, револуционаран је чин сам по себи за оно доба и онакво бирократско устројство Аустро-угарске Монархије. Да су актери странке мислили на више циљеве него што је то званично резолуцијама истицано, најбоље сведочи и поменуто иступање Ивана Цанкара, који се и прикључио странци у тренутку када је прокламовано право народа на осамостаљење до оцепљења, што је II интернационала истакла као своју полазну основу о националном питању.

Димитрије Туцовић, по налогу своје Партије и по свом начелном убеђењу, заступа супротно становиште од аустромарксиста о културној аутономији, па је зато 'само гост' на социјалистичкој међународној конференцији сазваној у Љубљани 1909. године. Међутим, он је на тој истој конференцији од делегата бурно поздрављен. Уверени смо да се тиме одавало признање јасно израженом ставу српских социјалиста према питању анексије Босне и Херцеговине, за шта је, уосталом, добијена подршка и од таквих револуционара какви су били Лењин и Роза Луксембург. Ово ће српски социјалисти потврдити и доцније и то посебно у борби са својом буржоазијом и њеном политиком и поводом аспирација саме Србије према Албанији, као и поводом гласања за ратне кредите. Дакако, да је за такве револуционарне ставове било и хапшења (Д. Туцовић), па и

јавног линча (Т. Кацлеровић од самог посланика Народне скупштине) итд. Из тих сусрета социјалиста, нама се чини, понајбоље се могу сагледати она издвојена и искристалисана мишљења која одају крајње циљеве, који се не могу изнети у званичним резолуцијама и програмима. Подсетимо се овде и мукотрпног признања Македонаца. Словеначки социјалистички публициста др Хајнрих Тума је, колико ми знамо, једини од социјалиста онога времена нескривено и отворено, као да са себе скидамо огромни терет, рекао: 'Биће, ипак, да су македонски Словени посебна националност', а изговорио је то непосредно по повратку са прве конференције балканских социјалиста одржане у Београду, јануара 1910. године, па је могуће претпоставити да се о томе на тој конференцији и говорило, о чему нема ни спомена у званичним актима. Ово је важно истаћи када се говори о конституисању и сазревању и самог поимања неопходности стварања заједнице југословенских народа. Значај изучавања корена тих идеја, које ће бити уграђене и у темеље политике КПЈ и стварања авнојске Југославије, наглашавао је посебно и Јосип Броз Тито, о чему, такође, говори и ова изложба.

Све ово што смо рекли, иако само фрагментарно, о делатности и везама српских и словеначких социјалиста, јасно говори о њиховој повезаности и узјамном интересу за збивања у свим нашим крајевима."

*

*   *

Објављујући фрагменте из говора на отварању ове изложбе, не можемо а да не оставимо писаног трага о предлогу директора Музеја народне револуције из Ријеке, друга Швалбе, *да би требало приредити једну заједничку изложбу о социјалистичком радничком покрету до стварања КПЈ на простору целе Југославије*. Био би то труд којим би се бар делимично одужили делу пионира социјалистичке мисли на овим нашим просторима.